

DE OPSTANDIGE GENTENAARS: EERST ‘HEREN’, PAS LATER ‘STROPPEM

Deel 1

Hoe zou het komen? Even alom bekend als de Gentenaars zijn als stroppeM, even weinig is het geweten dat ze ooit de ‘heren van Gent’ genoemd werden¹. Ze hadden inderdaad die bijnaam, voor ze in 1540 ‘hun’ keizer Karel V in zijn ware gedaante leerden kennen en ‘stroppeMdragers’ werden².

Hun herenreputatie overleefde in recente tijden enkel in een nogal straf verhaal dat weinig of niet bekend is bij het brede publiek³. Het speelt zich af bij de onderhandelingen voor de vrede van Doornik die de felle Gentse opstand (1379-1385) tegen Lodewijk van Male in voor Gent zeer gunstige voorwaarden beëindigden. Het wil ons laten geloven dat de Gentse onderhandelaars toen geen zitkussens kregen, terwijl hun opposenten, de mannen van Filips de Stoute, schoonzoon en opvolger van de ondertussen gestorven graaf Lodewijk, daarvan wel voorzien werden. De Gentenaars vouwden hun kostbare mantels samen, gebruikten die als kussens en ...lieten ze liggen na afloop. Toen de ‘ceremoniemeester’ hen daarop attendeerde, antwoordden ze dat het hun gewoonte niet was na een vergadering de kussens mee te nemen.

Bij onderhandelingen probeerden de delegaties altijd wel rijkelijk uit te pakken om indruk te maken, maar dit overtreft toch alles, vooral als men daarbij bedenkt dat de Gentse afvaardiging zomaar eventjes uit 200 man zou bestaan hebben!⁴ Zelfs Conscience kan hier een punt aan zuigen.

Wat er ook van waar moge wezen, het zegt veel dat beide spotnamen, heren en stroppeM, te maken hadden met het streven van Gent naar meer onafhankelijkheid tegenover de centrale macht. In deze bijdrage gaan we op zoek naar de achtergronden van de toch wel zonderlinge Gentse herenreputatie.

Te paard, niet geknield

Hoe en wanneer precies de Gentenaars aan die ‘herentitel’ geraakt zijn, valt niet met zekerheid te achterhalen. Het zou best kunnen dat ze die reputatie inderdaad bij de Doornikse vredesonderhandelingen in 1385 verwierven. Wat zich daar afspeelde, gaf er genoeg aanleiding toe. De goed geïnformeerde kroniekschrijver en tijdgenoot Jehan Froissart verhaalde⁵ hoe de leden van de Gentse delegatie de hertog en diens familie met nog een hele collectie andere hooggeboren dames en heren te Doornik opwachtten gezeten op hun paarden.

Froissart had aan één zin genoeg om de situatie ten voeten uit te schilderen: *ne oncques* (geen van hen) *descendirent de leurs cevaux, quant li dus* (duc, hertog) *et ses dames vinrent, mais à nus chiefs* (blootshoofds) *sus les camps* (ter plaatse) *et sus leurs cevaux il(s) inclinèrent le dus et les dames*. De Gentse houding verwekte heel wat ophef in het hertogelijke gevolg. Een Franse monnik bevestigde wat Froissart schreef en hij liet zijn verontwaardiging duidelijk blijken: de Gentenaars deden zich voor, niet als nederige smekende onderdanen, maar ze waren op rijk versierde paarden gezeten en zelf even pompeus opgetuigd⁶.

Hoe kwamen ze er toe? Een en ander kan verklaard worden doordat Gent na de nederlaag in 1382 te West-Rozebeke waar Filips van Artevelde viel, de strijd niet opgaf. Integendeel, de stad bleef het Gentse kwartier⁷ beheersen en de Gentenaars deden succesvolle uitvallen daarbuiten. Vandaar dat ze meenden niet als overwonnenen te moeten neerknielen. Dat zou trouwens hun onderhandelingspositie geschaad hebben. Alleen waren ze oorlogsmoe en de nieuwe heerser van zijn kant was blijkbaar wijs genoeg om voor vrede te kiezen, de beste oplossing zowel voor zijn onderdanen als voor hem zelf en de zijnen. Achter de schermen waren er trouwens al veelbelovende contacten geweest.

De eminente jurist en president van de Raad van Vlaanderen Philip Wielant (1441 of 1442 – 1520), gepokt en gemazeld als hij was in dit soort toestanden⁸, wist waarover hij het had toen hij schreef dat de Gentenaars te Doornik *ne voldrèrent ploër genoul ...* want argumenteerden ze, *la paix ne venoit point à leur requeste*. Pro forma allicht toonde de hertog zich mistevreden: *ce que le ducq print si mal qu'il eust volontiers rompu la journée*. Maar, zo vermeldden ook andere (niet eigentijdse) kronieken, de hoge dames uit het gevolg van de hertog, waar onder de hertoginnen van Brabant en van Henegouwen (allemaal familie), bemoeiden zich er mee. (Elles) *feroient l'obédience au nom de ceuls de Gand. Et la ducesse de Bourgoigne, Marguerite, véant (ziende) la grande humilité desdictes ... princesses, s'éleva du costé le ducq son mari et se alla mectre à genouls avecq elles et en pleurant pria pour ses subjectz de Gand*. Met het bekende gunstige gevolg⁹. Theatraler kan men het zich nauwelijks voorstellen. Het kussen- en het knielverhaal zijn van hetzelfde kaliber en vrijwel zeker apocrief, maar naar de geest zijn ze niet onjuist.

Les seigneurs de Gand

Zeker is dat de herenreputatie van de Gentenaars ruim een halve eeuw later gebruikt of misbruikt werd door de Bourgondische propaganda tijdens de

Gentse opstand die in 1453 met de nederlaag te Gavere beslecht werd. In een hertogelijke plakaatbrief van 31 maart 1452 werd het heel sterk gesteld. Onder de feiten die de *indignacion* van Filips de Goede opgewekt hadden, wordt aangehaald dat de Gentse topfiguren hun brieven net als prinses aanvingen met hun eigen namen: *et par leurs lettres, ou ilz se escripvent dessus comme princes*.

Men kan zich geen erger verwijt voorstellen vanwege een zo hoog geboren en machtige hertog tegenover gewone stedelingen. Maar het was wel wat overdreven. In iets realistischer woorden¹⁰ herhaalde de Henegouwse kroniekschrijver Mathieu d'Escouchy, overigens een trouwe adept van de Bourgondische zaak, bijna letterlijk de hertogelijke klaaglitatie, maar hij schrijft: *et en leurs lettres, missibles et publicacions s'escripvoient les seigneurs de Gand*. Dat Gentse herengedrag werd onderdeel van het Bourgondische discours. Toen Olivier de la Marche, maître-d'hôtel van Karel de Stoute, jaren later zijn mémoires schreef, had hij het over de plundertochten van de Gentenaars tijdens de opstand die de rijke boeren verweten dat ze *contre les seigneurs de Gand* waren om hen vervolgens te bestelen en dingen te doen die *gens sans raison et sans conduite peuvent faire*¹¹.

Voor een goed begrip: zich voordoen als een seigneur was voor de stedelingen bijna even verkeerd als zich gedragen als een *prince*¹². Ons lijkt dat misschien pietluttig, maar in die tijd zal dat wel even anders geweest zijn. Op zich zelf was misbruik van de titel al een zware inbreuk op de zogenaamd goddelijke en natuurlijke feodale maatschappelijke ordening.

De properheden vanden steden van Vlaendren

D'Escouchy en de andere Bourgondische hovelingen hadden min of meer gelijk. Al heel lang bleken de Gentenaars een reputatie in die zin te hebben. Klaarblijkelijk gedroegen ze zich soms op een ongebruikelijke manier als heren, zodanig zelfs dat ze een bijnaam aan overhielden.

In de bewaarde geschriften duikt de bijnaam voor het eerst op in de eerste regel van een kleurrijke en historisch buitengewoon interessante opsomming *De properheden* (eigenschappen, vergelijk: Fr. propriété, Eng. property) *vanden steden van Vlaendren* met de bijnamen van een zeventigtal Vlaamse steden en dorpen. Deze tekst kan bij benadering gedateerd worden in de periode 1347 – 1414¹³. Dat is dus geruime tijd voor het grote conflict met Filips en kan kloppen met de mogelijkheid dat de Doornikse onderhandelingen aan de basis lagen.

Vermoedelijk ontstonden die *Properheden* in een intellectueel milieu. Zo

begint de opsomming met de Vier Leden van Vlaanderen: Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije en de volgorde is verder voor de steden van enige omvang in dalende lijn van belangrijkheid. Hier alleen maar de eerste regels¹⁴:

De properheden van den steden van Vlaendren

*Heeren van Ghendt
Poerters van Brugghe
Kindre van Ypere
Darinc berders van den Vrien
Speerbrekers van Rysle
Ledechgangers van Oudenaerde
Pastei heters van Corterike
Scutters van Douay
Schip heeren van der Sluis
Cupers vanden Damme*

Heel wat namen verwijzen naar lokaal belangrijke en voor de hand liggende activiteiten zoals de Turf (darinc)branders van het Brugse Vrije, de Kuipers van Damme of de Schippers van Sluis. Sommige hierboven niet aangehaalde spotnamen zoals de Raapeters van Waas zijn nog bekend. Andere zijn moeilijk te interpreteren. De lediggangers van Oudenaarde behoorden waarschijnlijk tot de zelfde categorie als de ‘heren’ van Gent en de ‘poorters’ van Brugge¹⁵, maar wat te denken van de pastei-eters van Kortrijk of de speerbrekers en schutters van Rijsel en Douai? Of ook verder in de opsomming nog de Platte Gezellen van Sleidinge en de Dansers van Evergem, om maar in het Gentse te blijven?

Minstens een aantal spotnamen waren allicht ook wijd verspreid en gekend onder het volk, maar of dat ook met de Gentse ‘heren’ het geval was, weten we niet. Toch moet de naam althans in sommige kringen goed bekend gebleven zijn. Ruim anderhalve eeuw na de vermoedelijke ontstaansdatum vormden de *Properheden* ... immers de basis van *Mynen langen Adieu in het Testament rhetoricael* van de Brugse rederijker Edward de Dene. Hij neemt daarin vol zwier afscheid van de inwoners van de hele reeks Vlaamse steden en dorpen: *adieu dus tamelyck Vlaendren in ‘t ronde, adieu eer ik reyse naer Adams moer*. De opsomming verschilt slechts in bijkomstigheden van de originele ‘Properheden ...’. Zo prijkt bij de Bruggeling uiteraard niet Gent op de eerste plaats maar wel zijn vaderstad¹⁶. De tekst dateert uit 1560, twintig jaar dus nadat Karel V de inwoners van zijn geboortestad de strop omdeed, terwijl

diezelfde Gentenaars in meer volks milieu zeker al eerder voor stropdragers uitgescholden werden¹⁷.

Her, ser, mer, der en ver

Ook de 13de tot 15de-eeuwse ambtelijke archieven leren ons dat er toen schijnbaar nogal wat ‘heren’ rondliepen in de stad. De namen van sommige Gentenaars worden in diverse stukken voorafgegaan door een Duits lijkend *Her*, een zowaar Engels aandoend *Ser* of een wat raadselachtig *Der*, *Mer* en *Ver*.

Wat betekende dat allemaal? Het is eenvoudiger dan het lijkt en veel moet men er niet achter zoeken. *Her* is simpelweg de toen gebruikelijke schrijfwijze van Heer. De dubbele ‘ee’ was in de vroege 14de eeuw onbekend. Zo schreef men bvb. Merham in plaats van Meerham of Meerhem¹⁸.

Ser is de genitiefvorm: ‘sHeer’¹⁹. Een voorbeeld daarvan is de plaatsnaam Serraasgerecht. Vooraleer dit grondgebied, destijds een heerlijkheid samenvallend met de parochie Ekkergerm waarin onder andere de huidige Raas van Gaverestraat ligt, door Gent verworven werd, was een leen van de Sint-Baafsabdij gehouden door de heren van Gavere die allen Raas heette²⁰. Het was ‘sHeer Raas’ Gerecht.

De belangrijke Gentse familie Sersanders is een analoog geval. Hun 13de-eeuwse naamgever is zelfs precies bekend²¹. Deze lieden die hun fortuin vergaarden in de lakenhandel, werden oorspronkelijk serBraems genoemd en ze bewoonden eerst als erfgenamen van een allicht heel belangrijke heer Braem (Abraham), of ‘sHeer Braems’, het nu verdwenen Braemsteen in de Onderstraat. Maar familienamen waren toen nog helemaal niet of niet sterk gefixeerd. De nakomelingen van Alexander serBraems, kleinzoon van Braem werden als ‘sHeer Sanders’ (van heer Alexander) aangeduid. De ‘peetvaders’ Braem en Sander moeten meer dan anderen uit die familie indruk gemaakt hebben en beiden waren heren van aanzien: ze gaven niet alleen hun voor naam mee aan hun nakomelingen, maar ook hun aanspreektitel.

De *Ser* aanhef van de naam - eigenlijk moeten dat uitspreken als ‘seer’ - was ook buiten de bekende rijke families ruim verspreid. Een losse greep uit enkele 14de-eeuwse stadsrekeningen²² levert tal van illustere onbekenden op zoals Serdaneels, Serlambrechts, Serlennoets, Serleys, Sermaes, Sermagheleins, Serphilips, Serpieters, Ser(r)euks, Serthomaes of Servolkers. Waren dat allemaal afstammelingen van 13de-eeuwse patriciërs zoals de Sersanders of ook nog de Sersymoens, een andere bekende Gentse familie? Of werden ook sommige personen uit de nauwe entourage van belangrijke figuren, dienaren en

dergelijke naar hun ‘patroons’ genoemd en erfden ook de afstammelingen van dergelijke ‘lieden van’ zoals men ze aanduidde, van lieverlede de naam? Hoe het ook zij, al die ‘ser’namen tonen aan dat de titel van ‘heer’ te Gent veel gebruikt werd, ook al zijn er buiten één specifieke context, waarover in deel 2 meer, weinig geschreven bronnen die dat bevestigen.

En *Der*, *Mer* en *Ver* tenslotte? Naar analogie van *Ser*, afgeleid van *Her*; kan *Der* eigenlijk niets anders zijn dan ‘dHeer’, de Heer dus (spreek uit: Deer). *Mer* is een samentrekking van Mijn Heer. En *Ver* hoorde bij belangrijke vrouwen, zoveel is duidelijk. Ook de namen van deze vrouwen bleven wel eens gefixeerd tot familienamen met behoud van de aanspreektitel. Bekende Gentse voorbeelden daarvan zijn: verTrunen, verCeliens, verSaren, verClaren. Net als de bovenvermelde heren waren de vrouwelijke naamgevers allicht niet om het even wie. De ‘ver’ uit hun namen mag dus niet verward worden met de banale samentrekking ‘ver’ uit ‘van der’, (bvb. Verhaeghen uit Van der Haeghen), een toen nog niet gangbare vorm overigens.

Feodaliteit, adel en ‘erfachtige’ lieden

Her, ser ... dat alles ruikt al sterk naar prestige en titulatuur die we in een middeleeuwse context maar al te graag met adel of zelfs met feodale toestanden in verband brengen. De term heer (senior, seigneur) stamt inderdaad uit de feodaliteit²³. Maar daar hadden de hierboven vermelde rijke families in oorsprong niets mee te maken. Zij kwamen op en werden machtig in stedelijke gemeenschappen die buiten het feodale maatschappelijke kader ontstonden. Ze konden onmogelijk heren zijn die bescherming en goederen (meest onroerende) als leen gaven aan hun vazallen die van hun kant gehoor moesten geven en (meestal militaire) dienstverplichtingen nakomen.

De rijke stadsfamilies hadden oorspronkelijk ook niets gemeen met de adel. Ernest Warlop gaf in zijn grote studie²⁴ over de Vlaamse adel voor 1300 aan dat de 10de- tot 13de- eeuwse edelen zich onderscheidden van andere vrijen door een combinatie van rijkdom aan zowel eigen grondbezittingen en eigen mensen als aan grote lenen. Zij waren onbetwist heren in de feodale betekenis van de titel²⁵. De adel schijnt zijn nogal vage positie vooral consistent en algemeen aanvaard gemaakt te hebben door een strikte huwelijkspolitiek. Adellijk kon men in die vroege periode slechts zijn als men uit twee adellijke ouders geboren was. De groep werd daardoor en door de erfrechtelijke bevoordeling van de oudste zoon, echt een heel beperkt gezelschap²⁶.

In de 13de eeuw verarmde de adel aanzienlijk en dat stelde rijk geworden stedelingen al in die tijd in staat zich in die kringen te nestelen. Eerst kon dat

gebeuren door huwelijk met een adellijke dame, later ook via een adellijke heer, meestal een jongere zoon. Na de verhuis van de Gentse burggraven naar Heusden in 1212 of kort daarvoor, was er te Gent in de 13de eeuw geen ‘oude’ adel meer²⁷. Een huwelijk zoals dat van Geraard de Duivel, een jongere zoon uit de Gentse burggrafelijke familie, met de niet adellijke Elisabeth van Slotte, dochter van een Gentse wolhandelaar, doorbrak de geslotenheid. Bekender nog werden de stedelijke families Utenhove en de al vermelde Sersanders die eveneens op deze manier allieerden met de burggrafelijke familie²⁸ die toen overigens al definitief van de macht die oorspronkelijk bij haar burggraventitel hoorde, verdreven was.

De Sersanders en Utenhove’s behoorden tot de heel wat grotere groep van de Gentse ‘erfachtige lieden’ of het stadspatriciaat²⁹. Deze stedelingen die tot 1301 het stadsbestuur onder het regime van de 39 (3 x 13) schepenen volledig in handen hadden, putten nog tot in de 14de eeuw aanzien (veel meer dan rijkdom) uit grondbezit³⁰. Dat bezit, waarvan in het stadsbeeld nu nog enkele gevels met opschrift ‘Vrij Huis – Vrij Erve’ getuigen, hield een aparte status in. Feitelijk betekende hun vrij eigen goed net hetzelfde als dat van de alodiale (niet in leen, maar in volle eigendom gehouden) gronden van de machtigste heren op het platteland, de hoogste adel en de rijkste abdijen inclus. Alleen betrof het meestal slechts enkele nietige bebouwde perceeltjes stadsgrond³¹.

Naar mate de ene groep rijker werd en de andere armer, was er uiteindelijk zelfs geen inhoudelijk verschil meer tussen de edelen en vermogende burgers met eigen erfgrond die trouwens zelden hun enige onroerende bezit was. Vanaf de 13de eeuw, waarschijnlijk zelfs daarvoor, maar vooral daarna, verwierven burgers ook lenen³². Het kon zelfs voorkomen dat een adellijke een leen hield van hen³³. Dergelijke aanwinsten waren een middel om te klimmen op de sociale ladder. Veel lenen vormden trouwens ‘heerlijkheden’, met bij horende ‘heerlijke’ rechten, zoals uitoefening van justitie en andere nuttige en/of eervolle voorrechten. Met al deze bezittingen en rechten voldeden zeker de rijkste onder de ‘erfachtige lieden’ aan de hierboven door Warlop gegeven definitie van de 10de-13de-eeuwse adel. Maar, zoals al gezegd, deze groep hield de gelederen gesloten, zoveel mogelijk en zolang ze kon.

Aan de alleenheerschappij (let op het woord!) van de erfachtige lieden kwam echter al bij de aanzet van de 14de eeuw een einde. Bij de omwenteling die toen te Gent plaats greep, kwam het stedelijke grondbezit grotendeels in handen van hun tegenstanders in eigen stad. Het statuut van de gronden veranderde niet, maar de exclusieve juridische en politieke rechten die er aan verbonden waren, verloren in snel tempo aan inhoud.

In de 14de en 15de eeuw veranderde ook de adellijke status. Het was niet langer

meer in de eerste plaats een kwestie van geboorte³⁴. Het adelen van hofdienaren werd een belangrijk element in de grafelijke en later hertogelijke dominantiestrategie. Ook de adellijke aspiraties van sommige stedelingen kregen al of niet publieke erkenning. ‘Vivre noblement’ was blijkbaar een hoofdvereiste. Een nogal eigenaardige illustratie van dergelijke aspiraties vormt Jacob van Artevelde himself. Deze poorter, hostellier en bezitter van een heerlijke titel doodde in 1340 eigenhandig een Brabantse ridder omdat die beweerde dat Jacob niet van adel was. De historici Dumolyn en Van Tricht die nieuw onderzoek uitvoerden over de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel, schetsten dit beeld van de Gentse situatie en ze halen voorbeelden aan van titels in 15de-eeuwse Gentse families waarvan de adeldom ten zeerste kan betwijfeld worden.

En de massa: hongerend naar herengoed

Bij al die echte rijkdom of schone schijn mogen we de naamloze massa's niet vergeten. Ook al mochten (sommige onder) de Gentenaars bogen op een herenreputatie, tegenover of naast deze enkelingen stonden de talloze gewone stedelingen. Hoe de tegenstelling tussen die twee categorieën tot uiting kon komen in een crisismoment, werd pregnant verwoord in een rijmkroniek uit 1379-1380³⁵. Die dateert uit het begin van de grote Gentse rebellie tegen Lodewijk van Male die zou uitmonden in de vrede van Doornik waarmee ons verhaal begon. De boerenopstanden (jacqueries) op het Franse platteland (1358) lagen nog goed in het geheugen en in Engeland giste een geweldige volksofstand die in 1381 onder leiding van Wat Tyler zou losbarsten. De onbekende auteur van de kroniek, vermoedelijk iemand uit de directe omgeving van de graaf, heftig tegenstander van de stedelijke aspiraties, vooral van de wevers (*lez horribles tisserans* in de tekst), gaf dat onder andere aan in de volgende krasse termen:

*Encore ont leur gueles fain(n = m)
Des biens des seigneurs estre plain*

Hier en op tal van plaatsen elders in de tekst³⁶ werd seigneurs als synoniem gebruikt voor de toen heersende leden van de stedelijke elites te Brugge, Ieper of Kortrijk en de graafgezinden te Gent. Indirect komt hieruit naar voor dat de rijke poorterij toen wel degelijk als een ‘herenstand’ beschouwd werd.

Tot zo ver dit eerste deel over de ‘heren’ van Gent. De kern van het verhaal moet echter nog komen. Het was niet de hierboven beschreven adel en evenmin waren het de erfachtigen die aan het einde van de 14de en het begin van de 15de eeuw aan de basis lagen van de unieke Gentse herenreputatie. In een tweede gedeelte zal te lezen vallen waar de Gentse seigneurs die zozeer op de zenuwen van Filips de Goede werkten, eigenlijk te vinden waren en hoe het verder verliep met de ‘hereneer’ van Gentse en andere stervelingen.

Luc Devriese
(’t vervolgt)

Toen de Gentenaars hun herenreputatie definitief verloren ...

Detail uit een gravure (1687, bewaard te Mechelen) van het karikaturale maneblossersproces voor de Privé Raad van Geel (bij de ‘zotten’), met de vroegste afbeelding van een stropendrager als spotnaam. Daarbij hoort een versje waarin de Gentenaars die willen lachen met de Mechelaars aangemaand wordt hun mond te houden: ... *dat sij peisen op den strop die sij draeghen rond den krop* (Reproductie uit DE RAADT, J. Th., 1904, p. 160 met dank aan Gilbert Deleu).

NOTEN

¹ Al heel lang geleden beschreven door Jules de Saint-Genois (DE SAINT-GENOIS, J., *Surnoms et sobriquets donnés aux villes et villages de Flandre*. In: *Messenger des sciences et des arts de Belgique*, Gent, 1838, deel 6, p. 13-24) en in de latere literatuur overgenomen (DE RAADT, J., Th. *Les sobriquets des communes Belges*, Brussel, 1904, p. 346-347; CORNELISSEN, J., *Nederlandsche volkshumor op stad en dorp, land en volk*, Antwerpen, 1930, deel 2, p. 25). Ook kort vermeld in DE POTTER, F., *Gent van den vroegsten tijd tot heden*, Gent, 1882, deel 1, p. 479-480.

² De Gentenaars kregen nog andere en minder vleiende spotnamen opgespeld op momenten dat het er warm aan toe ging. In 1582 kwamen vreemde soldaten aan de Petercelle (Kortrijkse) poort dreigen en 'hieten de borghers "Lieven" ende "buchers": "Wij mueghen alsoo wel beghinnen van nu hulieden te rooven, want het zal hulieden ghebueren: Lieven wort zeer cranck; hij en salts niet langhe houden'. "Lieven", Gentse volksheilige bij uitstek, was hier de verpersoonlijking van de Gentenaar. Buggerie ("buchers") was een schandnaam voor sodomie en in die tijd ook voor ketterij (*Chronijcke van Ghendt door Jan van den Vivere* in de ed. DE POTTER, F., Gent, 1885, p. 343). Nog een hele reeks scheldnamen voor bepaalde groepen Gentse opstandelingen in de Nota's Van Werveke (nr. 340) bewaard in het Gentse stadsarchief.

³ Vanwaar het kussenverhaal afkomstig zou zijn, is ons een raadsel. Of het een legende is die pas lang na de feiten zou ontstaan zijn, weten we niet. Het werd aangehaald in VAN EESBEECK, P., Filips de Stoute. In: GOV Heraut, jg. 20, juli 1985, p. 9 en COLLUMBIEN, H., *Ghendtsche Chronijcke* nr. 666 (27 april 1994), voor de Oost-Vlaamse Radio – VRT. Het verhaal is niet te vinden in de diverse kronieken die door kanunnik De Smet uitgegeven werden (DE SMET, J.J., *Corpus Chronicorum Flandriae*, Brussel 1865, 4 delen). De daarin niet opgenomen kroniek van Olivier van Dixmude, evenals Froissart een tijdgenoot, die eveneens over Doornik bericht (Ed. LAMBIN, J.J., Ieper, 1835, p. 21), vermeldt alleen 'quamen does die van Gent blydelycke met grooten state'. Nicolas Despars, die verschillende Vlaamse kronieken recycleerde tot een gedrukte, herdrukte en veelgelezen tekst, nam alleen dit laatste over (DESPARS, N., *Cronijcke van den Lande ende Graefshepe van Vlaenderen*. Deel 3, p. 143 in de Brugse uitgave van 1839).

⁴ Getal opgegeven door de wat dat betreft niet erg kritische KERVYN DE LETTENHOVE, J. *Oeuvres de Froissart. Chroniques*. Brussel, 1867-1877, deel 10 - notes, p. 568. De Gentenaars zouden 50 paarden bereden hebben.

⁵ IDEM, p. 407 en 426. Froissart mag dan wel 'embedded journalism' avant la lettre bedreven hebben in dienst van zijn hoogadelijke broodheren, hij zocht actief naar betrouwbare informatie bij eersterangsgetuigen en hij bezocht daarvoor in de bewuste periode onder andere Gent.

⁶ IDEM, p. 568 (notes). Notitie door de zogenaamde Religieux de Saint-Denis.

⁷ Het Gentse kwartier waar de Gentenaars het voor het zeggen hadden, als een van de vier Leden van Vlaanderen, omvatte ongeveer de huidige provincie Oost-Vlaanderen met daarbij nog het zuiden van West-Vlaanderen (de kasselrij Kortrijk) en het grootste deel van Zeeuws-Vlaanderen (het noordelijke deel van de Vier Ambachten).

⁸ LAMBERT, V., *Chronicles of Flanders, 1200-1500*. In: *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1993, deel 19, p. 149-167. Wielant speelde een eerstestapelsrol in de diplomatieke strijd tegen Maximiliaan van Oostenrijk. Hij vloog daarvoor zelfs twee keer de gevangenis in.

⁹ Wielant die voor wat de knielende hertoginnen betreft, vermoedelijk op latere bronnen steunde, schreef er bij, zoals hij bij dit soort gevallen meestal deed, 'Et dict l'histoire ...'. De tekst werd overgenomen uit DE SMET, J.J., 1865, deel 4, p. 312. Er is geen eigentijdse bron van de kniepisode bekend. Een breed uitgesponnen versie van precies hetzelfde knielverhaal in de

zogenaamde 'Rijmkronyk van Vlaenderen' Ed. DE SMET, J.J., ibidem deel 4, p. 891. Het werd ook aangehaald door Meyerus, d'Oudegherst (zeer aandoenlijk) en andere vroege Vlaamse geschiedschrijvers tot in de 19de eeuw.

¹⁰ De twee teksten met elkaar vergeleken in POPULER, M., *Le conflit de 1447 à 1453 entre Gand et Philippe le Bon, propagande et historiographie*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1990, deel 44, p. 118-119. Ook Frans De Potter zocht het hier: 'Vanwaar komt die benaming (van heren)? Ongetwijfeld ziet zij terug naar de gulden eeuw, in welke de stad het toppunt bereikte van hare macht en luister; toen vorsten met haar in verbond traden of met haar rekenen moesten; toen hare wethouders, den kanselarijstijl der vorsten navolgende, ten hoofde hunner akten plachten te schrijven: Wij schepenen, of: Wij schepenen ende raed. Maar toen de heeren van Gent in 1453 eindelijk hunnen overheer gevonden hadden, verbood deze hun, zich nog den titel toe te eigenen' (DE POTTER, F., 1882, deel 1, p. 479-480). Zoals hierna beschreven dateert de herentitel echter van ruim voor de opstand tegen Filips (ten laatste 1414).

¹¹ *Mémoires d'Olivier de la Marche*. Ed. BEAUNE, H., D'ARBAUMONT, J., Parijs, 1884, deel 2, p. 221.

¹² Ook Froissart wist dat 'li plus riche(s) et plus notable(s)' van het opstandige Gent geen 'signeur(s)' waren, maar 'mescheans gens'.

¹³ Datering afgeleid door de Saint-Genois (p. 23) uit het feit dat de 'zalmeters' van Mechelen in het lijstje voorkomen. De aangehaalde lokaliteiten waren allen in het toenmalige graafschap Vlaanderen gelegen. Mechelen hoorde daar slechts vanaf 1347 en tot 1414 bij en hun spotnaam 'maanblussers' verwierven ze pas in 1687.

¹⁴ De transcriptie is van de hand van De Raedt uit een manuscript in de Koninklijke Bibliotheek dat ca. 1900 het nr. 837-845 (f. 106-107v.) droeg. Een gebrekkige versie gepubliceerd in 1835 (MONE, J.F. in *Anzeiger für Kunde der Teutschen Vorzeit*, 1835, p. 299) werd overgenomen door WILLEMS, J.F., *Den Langen Adieu, referein van Eduwaert de Dene*. In: *Belgisch Museum*, Gent, 1839, jg. 3, p. 99-104

¹⁵ Vermoedelijk waren 'ledechgangers' te Oudenaarde poorters 'die van ghiene ambachte waren' (VUYLSTEKE, J., *Gentsche stads- en baljuwsrekeningen (1280-1336)*, Gent, 1900, deel II, p. 589), misschien te vergelijken met de Engelse leisure class. Maar waarom zouden die precies voor Oudenaarde typisch geweest zijn?

¹⁶ De tekst van de Dene werd een jaar nadat de Saint-Genois zelf vastgesteld had dat zijn versie gemaakt was naar een slordige transcriptie (DE SAINT-GENOIS, J., 1883, p. 513) op aangeven van deze auteur opnieuw uitgegeven in het hierboven aangehaalde artikel van Willems.

¹⁷ Al in 1540, onmiddellijk na de straf, zag het stadsbestuur zich genoodzaakt een voorgebod af te kondigen waarin verboden werd "te schimpen ofte gecken ofte verwijten in der eeuwichheit van het vonnesse dat den keyser onlanx heeft uuytghegheve binnen Ghendt van het draghen van den stroppe ofte anderssins, daer grooten twist af soude commen als dootslaghen, vechtingen, kivinghen ende andere zaecken" (*Chronijcke van Ghendt door Jan van den Vivere*, ed. DE POTTER, F., 1885, p. 186). Veel zal het niet uitgehaald hebben. Verschillende veroordelingen daarvoor tijdens de 16de eeuw zijn te vinden in het Gentse stadsarchief, nota's Van Werveke nr. 340.

¹⁸ De dubbele ee kwam uitzonderlijk al in de 14de eeuw voor, bv. in de Gentse stadsrekeningen *Int jaer Ons Heeren als men schreef 1361* bewaard in Stadsarchief Gent (SAG, reeks 400, nr. 9, f. 117 en 132v).

¹⁹ VERWIJS, E., VERDAM, J., *Middelnederlandsch Woordenboek*, sGravenhage, 1907, deel 7, kolom 981. In dit werk ook de andere hier relevante woorden. De s waarop alle 'ser' namen eindigden (vb. Sersanders), is eveneens een genitiefvorm. Ser werd dus niet afgeleid uit het Latijnse senior (oudere) waaruit het Franse seigneur, het Engelse sir, ons woord sire en ook het

vanaf de 17de eeuw bij ons algemeen gebruikelijke sieur ontstonden.

²⁰ GYSSELING, M., *Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen*, Antwerpen, 1954, p. 74. Andere plaatsnamen met 'ser' verdwenen: Ser Boudinsbrugge (nu Zuivelbrug), Ser Godeverds steghe (nu Gruuthusestraat), Ser Machlems strate (bij de Sint-Baafsabdij, verdwenen), Ser Soimans strate (nu Dobbel Slot). De naam Sanderswal (tser Sanders walle) die herinnert aan de familie Sersanders, verdween eveneens, maar werd in de 20ste-eeuw heropgevestigd.

²¹ BLOCKMANS, F., *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302*, Antwerpen, 1938, p. 314 en passim.

²² *Gentse stads- en baljuwsrekeningen (1365-1376)*, Ed. NICHOLAS, D., PREVENIER, W., Brussel, 1999, Index p. 522-523.

²³ De feodale terminologie in GANSHOF, F.L., *Qu'est-ce que la Féodalité*, Brussel, 1957, 3de uitg., p. 94-95. Tegenover de 'senior' (seigneur, heer) stond de 'vassus', 'vasallus' (vazal) of ook de 'fidelis', 'homo' en 'miles' (man of leenman, soldaat of ridder, allen gedeeltelijk synoniemen van vazal). De zeker in latere tijden veel gebruikte Latijnse vertaling van 'heer' in 'dominus' was eigenlijk niet correct. Het Romeinse begrip 'dominus' dekt niet helemaal dezelfde lading (zie ook deel 2).

²⁴ WARLOP, E., *The Flemish nobility before 1300*, Kortrijk, 1975, deel 1, p. 317-328. De definitie van de adel en het verdere verhaal ervan is hieraan ontleend (vooral deel 1, p. 21-32 en p. 104).

²⁵ Dat de edelen 'heren' waren, belette niet dat ze hun lenen, de bouwstenen van de feodaliteit, hielden van andere meestal nog hogere heren, zoals de graaf of de abdijen. De edelman was steeds en heer en vazal. De belangrijkste lenen werden door en van edelen gehouden, maar ook niet-edelen hielden lenen of waren vazallen (HEIRBAUT, D. *Over heren, vazallen en graven. Het persoonlijke leenrecht in Vlaanderen ca. 1000-1300*, Brussel, 1997, 75-76). Waar het onderscheid tussen al of niet belangrijk precies lag, is niet duidelijk.

²⁶ Het leenerfrecht was uitzonderlijk in de bevoordeling van één enkele erfgenaam. De oorsprong daarvan was te vinden in de primitieve 'personele unie' tussen heer en vazal. Delingen zouden de dienst van de vazal immers in het gedrang gebracht hebben. Dit systeem werd echter niet volgehouden (GANSHOF, F.L., 1957, p. 180-183). Warlop beschreef hoe de beslotenheid van deze groep een dubbel snijdend zwaard was. Indien volgehouden, zou het onvermijdelijk tot de totale ondergang er van leiden.

²⁷ Warlop (deel 3, p. 827-829) vermeldt naast de burggraven te Gent alleen een verder onbekende familie van 'dives' (rijken) die tussen 1115 en 1140 als 'nobilis' aangeduid werd. Alleen enkele voornamen waren terug te vinden.

²⁸ Bij Warlop de voorbeelden van Geraard de Duivel en de Utenhove's en bij Blockmans (BLOKMANS, F., 1938, p. 345-346) nog andere. Het best bekende 13de-eeuws Gents geval betreft Alexander Braem, zoon van Boudewijn Braem, kleinzoon van Abraham 'de Gandavo'. Deze kocht in 1231 de Wal, of het Hof ten Walle, het latere Prinsenhof van de Gentse burggraaf en zijn vrouw. De koop en het uithuwelijken van een dochter door Alexander aan een broer van de burggraaf, was symptomatisch voor de verhouding tussen stadspatriciaat en feodale adel in die tijd (LALEMAN, M.C., STOOPS, G., De Wal in de 13de en de 14de eeuw. In: *Het Prinselijk Hof Ten Walle in Gent*, Gent, 2000, p. 16). Deze jongere zoon kon echter, net als de welbekende Geraard, geen rechten laten gelden op de Gentse burggravijs. Deze kwam via het feodale erfrecht aan het einde van de 14de eeuw in handen van de Franse familie de Melun en eindigde in de 18de eeuw met de prinsen de Soubise.

²⁹ De Gentse 'viri hereditarii' of 'erfachtige lieden' werden grondig bestudeerd en beschreven door Frans Blockmans (BLOCKMANS, F., 1938, pp. 574).

³⁰ Dat 'vrije' grondbezit was zeker in de 14de eeuw heel beperkt. Slechts 3% van het aantal

Gentse huizen waarover gegevens voorhanden zijn voor de jaren 1380-1389, waren ‘vrij huis, vrij erf’. Toen bezaten de stedelingen al aanzienlijke grondoppervlakten buiten de stad die agrarisch uitgebaat werden (WYNANT, L., *Peiling naar de vermogensstructuur te Gent op basis van de staten van goed, 1380-1389*. Reeks Standen en Landen, Heule, 1973, deel 63, p. 78 en kaartje).

³¹ BLOCKMANS, F., 1938, p. 367. Citaat: ‘De percelen portusgrond, die tot dan (1300) de hereditas der erfachtige lieden hadden uitgemaakt en ondanks de belachelijke onbenulligheid ervan, het substraat van de juridische privilegiëring dier kaste gebleven waren ...’.

³² GANSHOF, F.L., 1957, p. 216; BLOCKMANS, F., 1938, p. 343.

³³ HEIRBAUT, D., 1997, p. 79-80.

³⁴ DUMOLYN, J., VAN TRICHT, F., Adel en nobiliteringsprocessen in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen: een status questionis. In: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, Den Haag, 2000, jg. 115 nr. 2, p. 197-222; IDEM, De sociaal-economische positie van de laatmiddeleeuwse Vlaamse adel: enkele trends. In: *Handelingen van de Genootschap voor Geschiedenis*, Brugge, 2000, jg. 137, nr. 1-2, p. 3-46. Naamervers van de 13de-eeuwse heer Sander uit de Onderstraat metamorfoseerden in de 17de eeuw tot Sersanders de Luna, met de vanaf die tijd voor adellijke families onvermijdelijke ‘scharmier’ dus. Hoe het zat met de continuïteit in de overerving, laten we graag aan anderen over. De meeste ‘ser’namen hielden het zo lang niet uit, althans niet in adellijk milieu. In de door Justus Billet opgestelde (erg lange en ‘meer dan volledige’) lijst van 17de-eeuwse Gentse adel vinden we daarvan alleen Sersanders terug (in deel 5 van de *Politije Boecken 1658 – 1666*, fragmentarisch uitgegeven door DE BUSSCHER, E., *Juste Billet, chroniqueur Gantois au XVIIe siècle*, Gent, 1873, p. 189-196).

³⁵ Chronique rimée des troubles de Flandre en 1379-1380 (Ed. PIRENNE, H.). Opgenomen als deel 1 in: *Verhandelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, Gent, 1902, pp. 1-62.

³⁶ Stedelijke ‘seigneurs’ aangehaald in versregels 351, 394, 703, 763, 791, 792, 804, 816, 852, 896, 921, 966, 969, 1058, 1119, 1132 en 1159.